

Skirma Kondratas: tiesiog norėjau įsijungti į bendrą darbą kuriant valstybę

Ilona STRUMICKIENĖ

*Laiko tarpas tarp Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios yra puiki proga susimąstyti apie Lietuvos valstybingumo raidą, žmones kūrusius ir tebekuriančius Lietuvos valstybę ir jos žmonių gerovę. Viena jų – ir šio „pokalbio“ [\[1\]](#) pašnekovė – socialinės ir ekonominės politikos ekspertė, politikė ir visuomenės veikėja **Skirma Kondratas (Skirmantė Kondratienė)**.*

Pašnekovės šeima, prie Lietuvos antrą kartą artėjant sovietų kariuomenei, buvo priversta pasitraukti į Vakarų ir galiausiai įsikūrė JAV. Vis dėlto, Lietuva, kurią S. Kondratas buvo priversta palikti dar būdama kūdikiu, visad buvo svarbia jos tapatybės dalimi, nulėmusia daugelį gyvenimo pasirinkimų. Vienas jų – grįžimas gyventi ir dirbti į Lietuvą. Nepaisant pareigų aukščiausiose JAV administracijos grandyse, išsiskyrimo su šeima [\[2\]](#), S. Kondratas atsiliepė į Prezidento Valdo Adamkaus kvietimą ir 1999 m. atvyko į Lietuvą. Čia savo žiniomis, patirtimi, turimais kontaktais ženkliai prisidėjo prie socialinės apsaugos sistemos tobulinimo, pilietinės visuomenės įgalinimo veiklų.

Jei internete randama informacija manęs neklaidina, gimėte Lietuvoje 1944 m. Kokia Jūsų šeimos pasitraukimo iš Lietuvos istorija? Ar išvyko tik Jūsų tėvai, gal ir daugiau giminaičių?

Gimiau Vilkaviškyje tų metų sausio pabaigoje, o išvykome tą vasarą – tėtis, mama, trijų metų sesutė Nijolė, ir aš. Net nežinau, kur kirtom sieną. Važiavome į

Rytprūsius arkliu ir vežimu. Kažkur Vokietijoje vokiečiai arklių konfiskavo. Nesu tikra, kaip vykom toliau, bet žinau, kad teko bėgti ir per sąjungininkų bombarduojamus miestus, kol po karo atsidūrėm prancūzų zonoje. Šeimai paskyrė butą Freiburge, visai netoli Prancūzijos. Mama jau laukėsi trečios atžalos. Įsivaizduoju, kaip tėvams, ypatingai mamai, turėjo būti sunku! Pirmieji prisiminimai iš gyvenimo Freiburge fragmentiški, gana migloti. Vokietijoje gimė ir brolis Algirdas (mažiau nei pusmetį po atvykimo) ir vėliau dar brolis Kęstutis. Iš Vokietijos išvykome 1949 metais ir plaukėme iš Bremeno laivu General Leroy Eltinge į Bostoną, kuri pasiekėme tų metų gegužės 15 d. Į Bostoną plaukėm dėl to, kad jau anksčiau buvo nuvykęs mamos brolis, kuris mus „sponsoriavo“, t.y., už mus laidavo, kad netapsime našta valstybei. O dėdė su šeima galėjo tuoj po karo atvykti, nes jis gimė Bostone ir dėl to buvo Amerikos pilietis. Mat, mamos tėvai buvo ankstesnės bangos emigrantai – susipažino Bostone, ten susituokė, susilaukė dviejų sūnų ir grįžo į Lietuvą dar prieš nepriklausomybės atgavimą. Taigi, šis mano grįžimas ne pirmas šeimos istorijoje.

Augote, brendote JAV. Kas jums tuo metu buvo Lietuva? Ar šeimoje buvo pasvajojama, pagalvodavote apie grįžimą?

Manau, kad iki 1949 metų, kada atvykome į Bostoną, tėvai mažai iliuzijų turėjo, kad galės sugrįžti, nors viltis, kad kada nors Lietuva bus laisva, neblėso. Jie mums, vaikams, daug pasakodavo apie savo tėviškes, šeimas, savo vaikystę ir jaunystę. Tėvas apie Kelmę, Paprūdžius ir žvejybą Kražantės upėje. Jis pasakodavo apie raganas, velnius, kartais užgesinęs šviesas ir sau veidą apšvietęs žibintuvėliu iš apačios. Geriau nei siaubo filmas! Mama pasakojo apie vaikystę Meištų kaime prie Kudirkos Naumiesčio. Ji baigė keturmetę pradžios mokyklą Naumiestyje, vėliau mokėsi žemės ūkio technikumė Zypliuose. Jos šeimoje augo šeši vaikai. Iš jos pasakojimų susidariau įspūdi, kad niekur nebuvo taip gražu, kaip Lietuvoje, ji ilgėjosi ir sniego laukuose, kuris naktį tiesiog mėlynavo mėnesienoje ir girgždėjo po kojomis, ir saulėtekio grįžtant iš gegužinės vasarą, kai žolė mirgėjo rasos lašais ir paukščiai čiulbėjo. Daug tokių vaizdinių liko mano galvoje. Tai man vaikystėje Lietuva buvo pasakų šalis.

Kaip Jūsų šeimoje buvo puoselėjamas lietuviškumas. Kas Jums dabar, žvelgiant iš laiko perspektyvos, atrodo paveiku, o kas nelabai? Klausiu, nes galvoju, kad gal šį interviu skaitys ir dabartiniai migrantai, kurie savo vaikams nori perduoti lietuviškumą. Kokios priemonės, jūsų nuomone, pasiteisina, o kokios - nelabai?

Namuose iš pradžių kalbėjome tik lietuviškai, ir su tėvais iki jų gyvenimo pabaigos tik ta kalba ir kalbėjome. Su broliais ir sese, kai pradėjom lankyti mokyklą, su laiku dažniau pradėjom kalbėtis angliškai, nors prie tėvų ar lietuviškoj kompanijoj kalbėjom lietuviškai. Kol gyvenom pačiame Bostone, lankėme šeštadieninę lituanistinę mokyklą, mudvi su Nijole priklausėm tautinių šokių sambūriui ir lankėm balerinos Tatjanos Babuškinaitės[3] baleto studiją, o visi keturi dalyvavom lietuvių skautų organizacijoje. Lankėm Šv. Petro parapijos lietuviškas pamaldas ir renginius. Broliai susidomėjo šachmatais ir jau paaugę žaidė Bostono lietuvių šachmatų komandoje. Neatsimenu, kad tėvai būtų privertę mus kur nors dalyvauti, tiesiog norėjom bendrauti su draugais, o jų daugiausia buvo lietuvių, užsiimti įdomia veikla ir tiek. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, tėvai nebuvo nei per griežti nei per atlaidūs, greičiau net truputį aplaidūs mūsų atžvilgiu, nes dirbo fabrikuose, ne daug teuždirbdavo, grįžo namo pavargę, ne labai skyrė laiko auklėjimui. Su keturiais mažais vaikais jiems nebuvo lengva. Dar tėvas studijavo elektronikos inžineriją vakarais, nes buvo baigęs teisę Lietuvoje, ne labai buvo galimybių pagal specialybę įsidarbinti, o jam savigarba neleido susitaikyti su paprasto darbininko dalia. Ir nežinau, ar labai galiu patarti dabartiniams emigrantams. Kai mes augom Bostone, visur mes vaikai galėjom sulakstyti patys, dabar lietuviai išsibarstę priemiesčiuose, visur tenka vaikus automobiliu vežioti. Sunkiau, ir be tėvų aktyvių pastangų, nelabai įmanoma vaikams dalyvauti lietuviškoje veikloje. Bet jeigu dabartiniai emigrantai taip mylės Lietuvą, kaip mano tėvai, jeigu jie su vaikais kalbės tik lietuviškai ir dalyvaus lietuvių bendruomenių veikloje, manau, vaikai natūraliai perims tą meilę iš tėvų. Tuo labiau, kad dabar lengva palaikyti ryšius su artimaisiais Lietuvoje, juos aplankyti. Reikia tik noro, pastangų, tikrai ne prievartos.

Beje, paauglystėje lietuviškumas manyje po truputį blėso po to, kai išsikraustėm į Bostono priemiestį Norwoodą. Šeštadieninės mokyklos nebelankiau. Kurį laiką dar palaikiau ryšius su vaikystės lietuviais draugais, bet kol baigiau gimnaziją, jau mažai dalyvavau lietuviškoje veikloje. Skautus palikau dar būdama *geltonšlipse*. Artimesni draugai ir draugės buvo beveik išimtinai amerikiečiai. Bet susidomėjimas Lietuva, savo kilme, Lietuvos istorija ir likimu išliko, nors tuo metu jaučiausi labiau lietuvių kilmės amerikiete nei lietuve. Studijuojant universitete, su lietuviais pasitaikydavo progų pabendrauti, bet ne dažnai.

Jūsų šeimai pasitraukus į Vakarus, Lietuvoje, be abejo, liko giminaičių, artimųjų. Ar sovietinės okupacijos metais palaikėte su jais ryšius?

Nemažai tų giminių turėjom. Kai išvykom, seneliai iš tėvo pusės buvo jau mirę, iš mamos pusės dar gyvi, gyveno Giedrių kaime prie Vilkaviškio. Tėvas paliko brolių ir tris seseris, mama – seserį ir du brolius. Vieni buvo jau vedę, su savo šeimom, jaunesni šeimas sukūrė jau sovietmety. Tai pusbrolių ir pusseserių buvo daug. Tėvai atkūrė ryšius tik po Stalino mirties, tada susirašinėjo, labai atsargiai, žinoma, *Ezopo kalba*. Mama tik tada sužinojo, kad jos tėvas miręs, ir kad jos seserį su trimis vaikais sušaudė besitraukiantys vokiečiai. Mama labai gedėjo sesers.

Taip, tėvai parėmė artimuosius siuntiniais, ypatingai tuos, kurie vargingiau gyveno. Siuntė, atsimenu, gerų vilnonių medžiagų kostiumams pasisiūti, kitų reikalingų daiktų, kuriuos nebuvo pokario metais lengva įsigyti, kurių giminės prašė. Iš pradžių siųsdavo ir kai kurių maisto prekių – kavos, cukraus, šokolado, aliejaus, vėliau jau maisto neberekėjo siųsti.

Kada pirmą sykį lankėtės okupuotoje Lietuvoje? Kokie liko išpūdžiai?

Pirmą kartą Lietuvoje lankiausi 1966 metais, vasario mėnesį. Baigusi Harvardo universitetą 1965 metais bakalauro laipsniu, gavau prestižinę Fulbrighto stipendiją[4] gilinti istorijos studijas Lenkijoje, Poznanėje. Nors mano darbą oficialiai kuravo prof. Henrikas Laumianskis[5], daugiausia teko dirbti su docentu Ježiu Ochmanskiu[6], nes jis labiau domėjosi mano pasirinkta tema – tautybės sampratos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – ir dėl to, kad J. Ochmanskis gerai kalbėjo lietuviškai. Rusiškai universitete buvau pramokusi neblogai, bet nekalbėjau laisvai, o lenkiškai – vos vos. Angliškai tuo metu mažai kas kalbėjo. Turiu pasakyti, kad tie 1965-66 metai Lenkijoje man buvo lemtingi daugeliu atžvilgių. Istorinių tautos tapatybių ieškojimai padėjo suprasti ir mano pačios dvilypę tapatybę, lietuviškumas vėl ėmė stiprėti. Tam didelę įtaką turėjo ir pats J. Ochmanskis, lenkas, kuris labai simpatizavo lietuviams, mane traktavo tik kaip lietuvę, ir kuris aiškino man kitokią istorinį naratyvą, nei tuos, kuriuos iki tol žinojau. Nes aš istoriją iki tol supratau taip, kaip aiškino A. Šapokos[7] ir V. Daugirdaitės-Sruogienės[8] istorijos vadovėliai, vėliau dar susipažinau su rusų istorikų požiūriu į „Vakarų Rusijos žemes“. Dabar sužinojau visai kitus, komplikotesnius, įdomesnius, gražesnius nes tikresnius, naratyvus. Lenkijoje taip pat susipažinau su poetu Juozu Kėkštu[9], kuris gyveno veteranų namuose Varšuvoje. Iš Poznanės važiuodavau su juo susitikti beveik kas mėnesį. Jis buvo be galo įdomus pašnekovas, daug iš jo sužinojau apie Lietuvą, apie jo gyvenimą Vilniuje, patirtis Sovietų Sąjungoje, *Anderso armijoje*[10], Italijoje, Argentinoje. Būdama Lenkijoje, norėjau aplankyti močiutę ir gimines Lietuvoje, bet nepasisekė

gauti turistinės vizos, atseit dėl to, kad aš, būdama amerikietė, turėjau pasirinkti viza dar Amerikoje. 1965 m lapkričio mėnesį Juozas Kėkštas šventė savo penkiasdešimtmetį. Ta proga jis gavo daug asmeninių ir oficialių sveikinimų iš Lietuvos, tarp jų ir nuo Justo Paleckio[11]. Tai Juozas – mes vienas kitą vadinom vardais – sugalvojo parašyti pačiam Paleckiui, jeigu gerai prisimenu, padėkoti už sveikinimą ir ta proga užsiminti apie mane ir mano problemą dėl vizos. Kiekvienu atveju, po kiek laiko sulaukiau kvietimo iš *Tėviškės draugijos*[12], net dviem savaitėm. Išvažiavau traukiniu per Gardiną į Vilnių. Atvykau speiguotą vasario vakarą, mane apnakvydino *Neringos* viešbutyje. Mane Vilnius iš karto pakerėjo: sniegas, šaltis, paslaptingos gatvelės, nuostabi architektūra – viskas man pasakiškai atrodė. Tos kelionės metu man leido net keliom dienom nuvažiuoti pas močiutę į Vilkaviškį, tos dienos buvo neįkainojamos vertės – kiek mes šnekėjomės, kiek džiaugėmės! Žinoma, susipažinau tuomet ir su mamos broliais ir jų šeimom. Pamenu, su močiute, dėdiene ir maža pussesere nuėjom į viešą pirtį – tai buvo man nauja patirtis. Su dėde apėjom Vilkaviškio turgų, nusipirkau raštuotas vilnones kumštines pirštines. Močiutė parodė, kur Vilkaviškio katedra stovėdavo prieš karą, kur mano tėvai gyveno. Paskui gavau leidimą apsistoti pas tėvo brolių, mano dėdę Antaną, Kaune, neatsimenu, ar vienai dienai ar keliom. Ten susirinko ir tėčio seserys. Susidraugavau su dėdės Antano dukrom Živile ir Jūrate, ypatingai Jūrate, su kuria jau Vilniuje spėjau susipažinti. Žinoma, kelionė neapsiėjo be susitikimų su Lietuvos istorikais, su Kauno politechnikos instituto komjaunimu, *Tėviškės draugijos* personalu, kitais. Bet man viskas buvo įdomu. Neturėjau iliuzijų nei apie santvarką, nei apie gyvenimo sąlygas, bet pamilau Lietuvą – ne tėvų pasakų kraštą, o tokią tikrą, apčiuopiamą. Jau tada užsimezgė mintys apie grįžimą, tik, žinoma, dar labai miglotos, nes į sovietinę santvarką aš tikrai neketinau grįžti.

Turbūt, vėliau buvo ir daugiau kartų, kai lankėtės Lietuvoje? Gal galėtumėte pasidalinti savo patirtimis?

Šešis mėnesius 1972-73 metais pragyvenom kartu su vyru Ramūnu[13] ir tuomet vienerių metų sūnumi Vidmantu. Ramūnas universitete rinko medžiagą savo disertacijai, o aš daugiausiai užsiėmiau vaiko priežiūra – vedžiojau pasivaikščioti, vaikščiojau po parduotuves ieškodama tinkamo maisto, jį gamindama, skalbdama, žodžiu, užsiimdama tuo, ką visos mamos su vienmečiu vaiku darydavo. Patyriau tuos pačius sunkumus ir džiaugsmus. Neturėjau „blato“, nepažinojau sistemos, nebuvau pratusi prie maisto prekių deficito. Jau nekalbant apie tai, kad Amerikoje

jau buvo „pampersai“, o Lietuvoje prie darbų dar prisidėjo vystyklų skalbimas. Bet prisitaikiau, savotiškai įdomu buvo. Daug laiko su Ramūnu vakarais ir laisvadieniais praleisdavom susitikimuose su naujais pažįstamais, draugais, giminėmis. Mano močiutė jau gyveno Vilniuje su dėdės šeima, tai ir ten lankydavausi su Vidmuku, kartais jį ten ir palikdavau kelioms valandoms. Man patiko tas laikotarpis, gyvenant „kaip visi“, ir tik dar stipriau pririšo prie Lietuvos. Tiesa, ne visai „kaip visi“. Nes už Vilniaus kur nors išvažiuoti jau reikėjo prašyti leidimo, kurį ne visada gaudavome. Žinojom, kad mus tikriausia seka, žino, su kuo susitinkam ir t.t. Bet su kokiais nuostabiais ir drąsiais žmonėmis teko bendrauti! Ramūnas savo interviu[14] apie juos jau pasakojo, tai nesikartosiu. Aldona Liobytė[15], kurią pirmą sykį buvau sutikusi pas Juozą Kėkštą Varšuvoje dar 1966 metais, mane ypatingai paveikė.

Dar vieną sykį buvau apsilankiusi 1976 metais. Kai grįžau į Ameriką 1966 rudenį, pradėjau jau anksčiau suplanuotas studijas Kolumbijos universitete, Tarptautinių santykių mokykloje, kur galvojau ruoštis diplomatės karjerai. Bet mane sukrėtė šioks toks kultūrinis šokas. Man Niujorkas pasirodė purvinas ir nepatrauklus, praraja tarp turtuolių ir skurdžių akivaizdi, o svarbiausia, žinojau, kad jeigu tapsiu Amerikos diplomate, galiu pamiršti apie tolesnius santykius ir susirašinėjimus su giminėmis Lietuvoje. Įvyko kažkoks tapatybės virsmas.

Pasibaigus mokslo metams, mečiau programą ir grįžau į Bostoną, pasinėriau į lietuvišką veiklą. Įsidarbinau vertėja *Lietuvių enciklopedijoje*[16], kurios administracija ir redaktoriai ruošėsi išleisti šešiatomę „Encyclopedia Lituanica“ anglų kalba. Po to susidomėjau *Santaros-Šviesos* federacijos[17] veikla, jos tikslais su devizu „veidu į Lietuvą“, aktyviai dalyvavau jos Bostono skyriaus veikloje. Bostono universitete įgijau magistro laipsnį iš Rytų Europos istorijos, susipažinau su vyru Ramūnu, ištekėjau. Susilaukėm sūnaus, išvažiavom į Lietuvą; apie tą viešnagę jau abu pasakojom. Kai grįžom, po kiek laiko susilaukėm ir dukters Rimgailės. Įsidarbinau istorijos mokytoja gimnazijoje, ir pradėjau mokytojauti Bostono šeštadieninėje mokykloje, kur mokiau septintokus. Tada ir sugalvojau suorganizuoti savo klasei ekskursiją į Lietuvą, prisimindama, kaip kelionės į Lietuvą mane paveikė. Susisiekiu su *Tėviškės draugija*, jie sutiko tokią ekskursiją mums suorganizuoti. Važiavo ne tik mano septintokai (bet ne visi), prisijungė ir keli mokiniai iš kitų klasių, iš viso susidarė 15 paauglių grupė, dar pasikviečiau kitą mokytoją į talką. Išvykome birželį, o programa tikrai buvo sugalvota įdomi. Iš Vilniaus mus vežiojo ir į Kauną ir į Palangą, ir turbūt pavyzdingą kolūki

Suvalkijoje, ant Nemuno kranto, kur mus šiltai priėmė ir pavaišino cepelinais. Aplankėm ir pionierių[18] stovyklą (berods, kažkur už Kauno), ir Rumšiškės. Gaila tik, kad oras Palangoje buvo toks žvarbus, kad apie maudymąsi jūroje negalėjom net pagalvoti, bet keli vaikinai vis tiek išdrįso bent įbristi. Buvome apsistoję Čiurlionio menų mokyklos bendrabutyje, ir vaikai rado progos savarankiškai pabendrauti su kitam bendrabuty gyvenančiais lietuviais moksleiviais. Vėlai vakare, žinoma, ir jų vadovėms ir palydovams neprižiūrint ir nežinant, kol sekančią dieną po vieno tokio „baliuko“ buvau iškviesta mokyklos direktoriaus su pastabom apie mano mokinių elgesį. Bet niekas tai neėmė į galvą. Kelione buvo patenkinti ir vaikai ir jų tėvai, tikrai jautėsi, kad sustiprėjo vaikų lietuviška tapatybė, bet kadangi visa kelionė buvo išsamiai aprašyta „Tėvynės balse“ [19] su gausiom nuotraukom, ji sukėlė didžiulį pasipiktinimą toje JAV lietuvių visuomenės dalyje, kuriai bet kokie ryšiai su Lietuva, išskyrus su giminėm, atrodė išdavikiški. Mane viešai kai kurie veikėjai išvadino komuniste, bet tarp santariečių buvo palaikymas.

Kaip subrendo mintis grįžti į Lietuvą? Kokie svarbiausi faktoriai lėmė šį sprendimą, o kas kėlė abejones? Gal kėlėte sau kažkokį tikslą, misiją?

Kai Lietuva pradėjo laisvėti, paskelbė nepriklausomybę, mes tiesiog kiekviena laisvą minutę prilipom prie televizijos ekranų, sekėm įvykius, didžiavomės, baiminomės, jaudinomės su visais pasaulio lietuviais. Noras grįžti jau seniai buvo, dabar lyg atsivėrė galimybės. Pakalbėjau su Ramūnu, jis irgi buvo nieko prieš, pradėjom svarstyti. Klausimo nebuvo, kad kada nors grįšim. Klausimas tik buvo, kada ir kaip tai galėsim įgyvendinti. Vaikai dar mokėsi, studijavo, aš dirbau viceministre Prezidento Dž. Bušo[20] administracijoje, Ramūnas – Nacionaliniame istorijos muziejuje. Reikėjo pagalvoti, ką galim tuomet daryti, ką atidėti ateičiai, kaip gyvensim. Sprendimą lėmė tai, kad mes turėjome patirties, kuri galėtų būti naudinga naujai valstybei, norėjome prisidėti prie jos kūrimo, tiesiog gyventi Lietuvoje, tarp lietuvių. Abejonės kilo tik dėl to, kad reiktų visiškai pakeisti aplinką, palikti draugus, vaikus, artimuosius. Aš sau misijos jokios nekėliau, tiesiog norėjau įsijungti į bendrą darbą kuriant valstybę.

Kaip sprendimą grįžti sutiko Jūsų artimieji, bičiuliai?

Palankiai. Na, žinoma, ir jiems kilo tos pačios abejonės, kaip ir mums. Bet neprisimenu, kad kas nors neigiamai tai vertintų.

Į Lietuvą persikėlėte 1999 m. Ar atvykote manydama, kad tai bus tik laikinas atvykimas, ar jau buvote nusprendusi, kad grįžtate visam laikui?

Nesitikėjau, kad atvykus 1999 metais taip ir liksiu. Per 50 metų per daug giliai buvome įleidę šaknis Amerikoje, kad taip viską iš karto būtų buvę galima išrauti. Bet ilgalaikis tikslas toks buvo. Nusipirkau butelį Senamiestyje, netoli Prezidentūros, užsiregistravau, įsikūriau, bet dažnai grįžinėjau į Ameriką, pas Ramūną, vaikus. Ir kai galėdavo, jie į Lietuvą atvykdavo.

Buvote Prezidento Valdo Adamkaus[21] visuomenine patarėja socialinės politikos ir skurdo mažinimo klausimais. Kaip atsitiko, kad įsijungėte į Prezidento komandą?

1999 metais sulaukiau pakvietimo iš Prezidentūros tapti visuomenine konsultante, padėti Prezidentūrai įvykdyti Lietuvos valstybės Jungtinių Tautų Viršūnių 1995 metais Kopenhagoje priimtos deklaracijos įsipareigojimus. Demokratijos pažangai ir stabilumui svarbi efektyvi socialinė politika. Turėjau patirties ir socialinių programų administravime ir analizavime, Prezidentas Adamkus mane pažinojo, Darius Kuolys[22] irgi buvo pažįstamas, tai matyt dėl to ir buvau pakviesta, ir, žinoma, man tai buvo garbė ir iššūkis: ar galėsiu pritaikyti savo žinias Lietuvoje? Vėliau tapau ir Prezidento etatine patarėja socialinių reformų klausimais.

Dirbant Prezidento V. Adamkaus, vėliau premjero Andriaus Kubiliaus patarėja, einant socialinės apsaugos viceministrės pareigas turėjote galimybę iš arti susipažinti su Lietuvos politika, viešojo administravimo sistema. Kas Jums kėlė, tebekelia didžiausią rūpestį, kokius pokyčius stengėtės inicijuoti, kaip sekėsi juos įgyvendinti?

Pirmas man patikėtas uždavinys pagal iškvietimą buvo būtent patarti kaip tą skurdo mažinimo strategiją sukurti. Pasiruošiant man reikėjo įvertinti ne tik esamą socialinės rūpybos sistemą bet ir įvairių valdžios institucijų bei pilietinės visuomenės ir privataus sektoriaus vaidmenis. Ir žinojau, kad tokią tarpžinybinę strategiją turi kurti ne vienas asmuo ar institucija, ir ją turi kurti aukštas pareigas einantys valdžios atstovai, kurie patys gali priimti sprendimus. Žemesnio rango darbuotojų darbas dažnai nusėda į stalčius, jeigu tokie darbuotojai negali priimti sprendimų ir būti garantuoti dėl savo vadovų pritarimo. Prezidentas Adamkus dekretu sudarė Socialinį komitetą, kuriam vadovauti paskyrė Socialinės apsaugos ir darbo ministrę Irena Degutienę[23]. Komitete nariais taip pat buvo septyni kiti

ministras, mokslininkai, nevyriausybinio sektoriaus atstovai, ir aš, Prezidento atstovė. Tokio lygio komitetas galėjo sprendimus priimti, o strategijos formulavimo, rašymo darbus atliko ekspertai-mokslininkai. Strategija buvo suformuluota ir išspausdinta 2000 metais. Po priėmimo dalyvavau Skurdo monitoringo komisijoje, kuri savo ataskaitą pateikė 2001 metais, jau pasikeitus Vyriausybei. Komisija konstatavo, kad didelę dalį strategijos nuostatų naujoji, kitos politinės krypties, Vyriausybė įtraukė į savo programą. Politinis sutarimas – tai jau šio toks strategijos aktualumo pripažinimas. Bet tai buvo tik mažas žingsnis į priekį. Skurdo ir nelygybės visai panaikinti nesugeba ir pačios turtingiausios valstybės, tai galim tik žengti žingsnis po žingsnio ir nepamesti krypties. Deja, dažnai politikams, regis, socialinė politika pasirodo ypatingos svarbos tik prieš rinkimus, po rinkimų nustumiami į nuošalę. Ir per dažnai socialinė politika suprantama tik kaip Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atsakomybė, o iš tiesų ši ministerija daugiau kovoja su skurdo pasekmėmis, nei priežastimis, o švietimas, sveikatos apsauga, regioninė politika, kitos sritys turi didesnę įtaką skurdo prevencijai.

Kita man ypatingai svarbi sritis buvo pilietinės visuomenės vystymasis. Su Prezidentu ir be Prezidento važinėjau po Lietuvą į susitikimus su savivaldybėmis, nevyriausybinių organizacijų, bendruomenių atstovais. Prezidentas visur pabrėžė pilietinių organizacijų svarbą demokratinėje valstybėje, viešojo ir privataus sektorių bendradarbiavimo būtinumą įveikiant socialines problemas. Pati įsijungiau į įvairių nevyriausybinių organizacijų tarybas, ekspertų grupes, ruošiau pranešimus nevyriausybinių organizacijų rengiamuose mokymuose, Prezidentūroje priimdavom ir paviešindavom veiklas tokių tik besikuriančių organizacijų kaip Maisto bankas[24] ir Seniūnų asociacija[25], tuo lyg ir suteikiant joms pripažinimą. Skatinant pilietines organizacijas, taip pat bandėm išryškinti filantropijos reikalingumą ir naudą visuomenei.

Dar viena man ypač svarbi patirtis buvo darbas Pilietinės visuomenės institute[26] 2007 metais. Koordinavau Europos Komisijos finansuojamą projektą, „Lietuva be atskirties ir skurdo“. To projekto paruošti moksliniai darbai ir rekomendacijos politikams išlieka aktualūs.

Dirbdama Premjero Andriaus Kubiliaus[27] patarėja, toliau vertinau ir siūliau rekomendacijas įvairiais klausimais, bet tai buvo ekonominės krizės laikotarpis, tai buvo sunku ką nors naujo siūlyti. Svarbiausia buvo socialinės sistemos finansinis stabilumas. Bet kai kurie sisteminiai pokyčiai, kurių atsiradimą kuravau,

tebegyvuoja. Nevyriausybinų organizacijų (NVO) taryba, kurios veikimo principus mano vadovaujama darbo grupė sukūrė, tais pačiais principais veikia ir šiandien. Tai taip pat paskatino tinklinių NVO organizacijų plėtrą ir naujų tinklų susikūrimą, o tai itin svarbus žingsnis stiprinant pilietinės visuomenės įtaką valdžios institucijoms.

O dirbdama Socialinės apsaugos ir darbo viceministre, turėjau progą panaudoti ir savo administracinę patirtį ir iš arčiau susipažinti su lietuviška viešojo valdymo sistema. Sutariau su darbuotojais, ministerijoje dirbo tikrai puikių specialistų, jais pasikloviau. Vykdyčiau Vyriausybės programą bet ir mokiausi lietuviško valdymo ypatybių. Mano valdymo stilius labiau demokratiškas, nei hierarchinis. Bet nors JAV ir Lietuvos socialinės sistemos iš principo skirtingos, galiu konstatuoti, kad biurokratija ir politika abiejose valstybėse labai panašios, turbūt visur panašios, taigi ir iššūkiai man buvo pažįstami.

Kaip sekėsi įsikurti Lietuvoje? Kokie buvo didžiausi iššūkiai (buityje, bendraujant su žmonėmis, bendradarbiais)?

Įsikurti nebuvo sunku, nepamenu, kad buvo kažkokių didelių iššūkių. Giminės ir draugai padėjo aklimatizuotis, patardavo. Bendradarbiai tikrai buvo nuostabūs, ilgainiui kai kurie tapo gerais draugais. Na, buityje smulkių iššūkių buvo – kaip susimokėti už komunalines paslaugas, kaip jas užsakyti, kur rasti kokią konkrečią prekę, kaip bendrauti su statybininkais ir kitais buitines paslaugas teikiančiais meistrais, kai pamatai, kad jie su nenusimanančia moterimi ne visuomet sąžiningai elgiasi. Bet tokios problemos visur pasitaiko. Tiesiog gyveni ir mokaisi.

Ar pastebėjote, kad žmonės į Jus žvelgė kaip į „amerikietę“. Jei taip, kas liudijo tokį požiūrį?

Be abejo, pasitaikydavo tokių žmonių, bet ne dažnai ir tam nesuteikiau ypatingos reikšmės. Mane kaip žmogų mano tapatybės dvilypumas tik praturtina, dėl to nejaučiu vidinio konflikto ir nebandau jo slėpti. Iš akcento kasdieniame gyvenime retai kas pastebi, kad aš ne vietinė, bet jautresni kalbai žmonės kartais pastebi kiek kitokią intonaciją, gal sakinio struktūrą, gal pasitaikantį neteisingą kirčiavimą. Dar anksčiau vienas kitas skirdavo ir iš aprangos. Bet kai susipažįsti su žmonėmis, visa tai darosi nereikšminga, netrukdo bendrauti.

Kaip Jūsų kolegos Lietuvoje vertino Jūsų amerikietišką patirtį, žinias, kontaktus - kaip privalumą ar kaip tik buvo galvojama, kad Jūs

nepakankamai suprantate, pažįstate Lietuvos realybę? Ar noriai buvo įsiklausoma į Jūsų žodžius?

Man sunku spręsti, ar kas noriai ar nenoriai įsiklausydavo į mano žodžius. Lietuviai, pastebėjau, iš mandagumo retai pasako, ką iš tikrųjų galvoja, ypatingai viršininkams, bet darbai, atrodo, vyko normaliai, ir bendravimas buvo geranoriškas. Buvo, aišku, skeptikų, ar suprasiu Lietuvos realybę, bet aš ir nevaizdavau visažinės. Klausdavau, įsiklausydavau, gerbiau vietinių patirtis ir žinias. Bendraujant ir vystėsi abipusis supratimas ir apgalvoti sprendimai.

Kokios Jūsų patirtys su Lietuvos pilietybės atkūrimu? Gal teko atstatyti teisę į nuosavybę Lietuvoje?

Nors turėjau teisę į dvigubą pilietybę pagal tėvų kilmę, man pačiai neteko dokumentų tvarkyti.

Man pilietybė buvo suteikta išimties tvarka, Lietuvos laisvosios rinkos instituto[28] pastangomis. Buvau tuo metu atsakinga už bendrus projektus, kuriuos su LLRI vykdė Hudsono institutas Vašingtone (ten dirbau 1992-95). Matyt LLRI personalas teigiamai vertino mano indėlį ir pasirūpino surinkti reikiamus dokumentus. Prezidento Brazausko[29] prezidentavimo laikais pilietybė išimties tvarka buvo daug lengviau suteikiama, nei šiandien. Nuosavybės Lietuvoje tėvai neturėjo, tai ir nebuvo ką atstatyti. Kas buvo likę iš tėvų tėviškių jau buvo giminių užgyventa ar atsiimta, ir dėl to man buvo ramu.

Kaip manote, ar Lietuva pakankamai „išnaudoja“ Jus, Jūsų patirtį, žinias ir kontaktus?

Man atrodo, kad ne Lietuva atsakinga už mano patirties ir žinių panaudojimą, o aš pati. Man pačiai klausimas, ar aš pakankamai jai daviau ir duodu. Man daug galimybių buvo suteikta, niekad nejaučiau, kad mano pastangos ir indėlis nebūtų vertinami. Bet dabar mano darbas mažiau reikalingas. Lietuva jau nebe ta, kokia buvo prieš 20-30 metų, jau turi ir savo naujų kadru su užsienio patirtimi, puikių specialistų, pasišventusių visuomenininkų, socialiai atsakingų verslininkų, pažangių jaunų politikų.

Ar jau jaučiatės, kad esate neatsiejama Lietuvos visuomenės dalis. Jei taip, kiek laiko užtruko, kol ėmėte taip jaustis? Kaip sekėsi megzti socialinius ryšius Lietuvoje?

Net nežinau, kaip atsakyti. Neatsimenu, kad kada nors jaučiausi kitaip. O draugu ir kompanijų netrūko ir netrūksta. Tik laiko.

Ar bendraujate su kitais grįžusiais iš emigracijos?

Taip, su vyru bendraujame ir su senais draugais, kuriuos pažinojome Amerikoje, ir su keliais naujais, kurių Amerikoje neteko sutikti.

Išėivijoje aktyviai dalyvavote skautų, Santaros-Šviesos sambūrio veikloje. Kaip klostėsi Jūsų santykiai su šiomis organizacijomis Lietuvoje?

Skautų veikloje dalyvavau tik iki kol gimnaziją baigiau. Buvo smagu ir įdomu, ypatingai stovyklose, bet *mėlyno šlipso*[\[30\]](#) niekad nesiekiau ir ryšiai su skautais taip ir nutrūko. Su skautais Lietuvoje neturiu jokių sąsajų. *Santaros-Šviesos* sambūris ir jo veikla man tebėra prasminga, reikalinga ir įdomi, kartais aktyviau dalyvauju, kartais mažiau.

Kokie Jūsų ateities planai?

Konkrečių planų neturiu. Šiek tiek tebedalyvauju visuomeninėje veikloje, skaitau, žiūriu filmus, klausausi muzikos, per *Skype* palaikau ryšius su vaikais ir anūkais, retsykais verčiu į anglų kalbą, išeinu pasivaikščioti... Ką dabar gali planuoti per pandemiją? Ateityje tikiuosi dažniau pakeliauti, ir po Lietuvą ir pas vaikus į Ameriką.

Ir turėčiau keletą bendresnio pobūdžio klausimų.

Vienas jų būtų - kaip manote, kas lėmė, kad taip nedaug vadinamųjų dipukų ir jų vaikų sugrižo į Lietuvą?

Penkiasdešimt metų - ilgas žmogaus gyvenimo tarpsnis. Kai įleidi tokias galias šaknis viename krašte, kai ten ir karjeros ir draugai (ne tik lietuviai) ir kelių kartų šeimos (kartais mišrios) ir pažįstamos socialinės garantijos ir jau sava aplinka, namai, ne kiekvienas ryžtasi kardinaliai keisti gyvenimą. Reikia turėti tikslą ir bent realias galimybes įsikurti, reikia pagalvoti, iš ko pragyvensi ir kaip save realizuosi. Reikia tikėti, kad naujoje vietoje gali būti kam nors reikalingas. Be to, po tiek laiko, Lietuva jau nebebuvo ta pati, kokią dipukai buvo palikę, tai daug kas nusivylė ne mažiau, nei daugelis Lietuvoje, pamatę, kokia Lietuva kuriasi. Nes daug ką po tiek laiko neįmanoma atkurti, reikia iš naujo kurti, ir tie penkiasdešimt okupacijos metų irgi paliko gilius pėdsakus. Ne tik Lietuva bet ir pasaulis nestovi

vietoje. Į jaunystę niekas negrįžta. Reikia nesistebėti, kad tiek daug negrįžo, bet daugelis jų savo darbais ir gyvenimu daug Lietuvai yra padarę ir tebedaro.

Lietuvos valstybė jau ne vienerius metus skelbiasi norinti susigrąžinti išvykusiuosius. Kokias priemones Jūs parekomenduotumėte, kad sugrįžtančių ir pasiliekančių būtų daugiau?

Nelabai žinau, ką rekomenduoti šiuo klausimu. Jau daug gerų iniciatyvų yra: „Kurk Lietuvai“^[31], įvairūs mokslininkų skatinimai, „Renkuosi Lietuvą“^[32] portalas, įvairi parama lietuviškam švietimui užsienyje, stovyklos užsienio lietuvių vaikams, VDU Pasaulio lietuvių universitetas^[33], Globali Lietuva^[34] ir pan. Tie ryšiai, tas galimybių praplėtimas, svarbūs. Bet žmonės taip skiriasi būdu, patirtimis, pasaulėžiūra, gyvenimo sąlygomis, artimųjų palaikymu, kad turbūt nėra kažkokios burtų lazdelės, kuri viliotų visus emigrantus. Žmonės emigruoja dėl daug skirtingų priežasčių. Atsižvelgus į vieną kitą apklausą, į pačių emigrantų medijose išreikštas nuomones, man atrodo, kad nežiūrint visų skirtumų, nemaža jų dalis jaučia pagarbos stoką žmogui Lietuvoje. Ar darbdaviai jų nevertina, ar jaučia kieno nors padarytą skriaudą, ar diskriminaciją, ar tiesiog piktinasi korupcija, nemandagumu viešose erdvėse, patyčiomis, žmonių uždarumu nepažįstamų atžvilgiu, visa tai turi pamatą ne kokioje nors konkrečioje politikoje bet mūsų visuomenėje, mūsų kultūroje. Ir neemigruojantys mūsų žmonės dažnai skundžiasi dėl tų pačių dalykų. Lietuvos visuomenė jau dabar yra atviresnė, tolerantiškesnė, mandagesnė nei buvo, kai aš prieš 20 metų atvažiavau, gal kaip tik dėl keliaujančių ir migruojančių žmonių, bet dar toli iki kol visi čia gyvenantys jausis reikalingi ir gerbiami. Kai pasieksim ne tik ekonominę gerovę bet ir panašią gyvenimo kokybę visais aspektais, kokią emigrantai tikisi surasti ar randa svetur, nereikės rūpintis dėl emigracijos. Tai daugiau dėmesio savam krašte skirkime savam žmogui. Visa eilė sričių laukia dėmesio, gal išskirčiau psichinę sveikatą, švietimą, socialinių paslaugų prieinamumą, dėmesį kultūrai ne tik siaurąja bet ir plačiąja prasme.

^[1] Dėl su karantinu susijusių apribojimų interviu buvo atliktas raštu.

^[2] Pašnekovės vyras Ramūnas Kondratas į Lietuvą gyventi persikėlė 2008 m.

^[3] Tatjana Babuškinaitė-Vasiliauskienė (1912-1990) – baletų artistė, 1944 m. iš

Lietuvos pasitraukė į Vokietiją, vėliau persikėlė į JAV, be kitų veiklų vadovavo 1950 m. įsteigta savo baleto studijai Bostone.

^[4] 1946 m. įsteigta stipendija pagal mainų tarp JAV ir apie 150 kitų valstybių programą. Pavadinta senatoriaus James W. Fulbright, pateikusio įstatymo projektą dėl programos sukūrimo, vardu. Pretenduoti gali studentai, absolventai, mokslininkai, menininkai.

^[5] Henrikas Laumianskis (lenk. Henryk Łowmiański) (1898 08 22-1984 09 04) – lenkų istorikas, Lenkijos mokslų akademijos narys. 1934–1939 m. dėstė Vilniaus, nuo 1945 m. – Poznanės universitetuose. Nemažai darbų skyrė Lietuvos istorijai.

^[6] Ježis Ochmanskis (lenk. Jerzy Ochmański) (1933-1996) – lenkų istorikas, lituanistas.

^[7] Adolfas Šapoka (1906-1961) – istorikas, pedagogas, vienas iš 1936 m. veikalo „Lietuvos istorija“ autorių ir redaktorius.

^[8] Vanda Daugirdaitė-Sruogienė (1899-1997) – istorikė, pedagogė, visuomenės veikėja.

^[9] Juozas Kėkštas, tikr. Adomavičius (1915-1981) poetas. Nuo 1921 gyveno Vilniuje, mokėsi Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Priklausė pagrindinei komjaunimo organizacijai; 3 kartus areštuotas, kalintas. 1938–39 studijavo Varšuvoje, bendravo su lenkų avangardistais. Lietuvai atgavus Vilnių pasitraukė į Baltarusiją. 1940 kaip SSRS likviduotos Lenkijos komunistų partijos narys suimtas ir išsiųstas 8 metams į Viatlagą (Kirovo sr.) miško darbams. Prasidėjus SSRS–Vokietijos karui paleistas, įstojo į Anderso armiją. 1944–45 dalyvavo Italijos kampanijos mūšiuose prie Taranto, Monte Cassino, Adrijos jūros pakrančių, 2 kartus sužeistas (Didžiosios Britanijos, Italijos, lenkų egzilinės vyriausybės apdovanotas kariniais ordiniais). Gyveno Romoje, redagavo „Lietuvių laikraštį“. 1947–59 gyveno Argentinoje, dirbo fizinį darbą, Buenos Airėse rūpinosi žurnalo „Literatūros lankai“ spausdinimu. Poezijos antologijos „Žemė“ (1951) vienas autorių. Iš dalies paralyžiuotas nuo 1959 buvo slaugomas Revoliucinio judėjimo veteranų namuose Varšuvoje.

^[10] Anderso armija – lenkų karinis dalinys, suformuotas SSRS 1941 m. rugpjūčio

mėn. Vadovavo generolas Vladislavas Andersas.

^[11] Justas Paleckis (1899-1980) – žurnalistas ir politikas, laikinasis okupuotos Lietuvos prezidentas, aktyviai prisidėjo įvedant tarybinę santvarką Lietuvoje, 1940-1967 m. sovietų okupuotos Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkas.

^[12] „Tėviškė“, Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“ – SSRS okupuotoje Lietuvoje 1976–90 ir Lietuvos Respublikoje 1991 veikusi organizacija. Ji tęsė Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto (1963-1976) veiklą. Draugiją sudarė visuomeninės organizacijos ir įstaigos, kūrybinės sąjungos ir susivienijimai. Draugijos veiklą 1976–90 ją kuravo KGB. Centras buvo Vilniuje. Per draugiją buvo siekiama kontroliuoti Lietuvos gyventojų bendravimą su tautiečiais užsienyje, skleisti sovietinę propagandą, riboti objektyvios informacijos plitimą, diskredituoti dešinės pakraipos, Lietuvos nepriklausomybės siekiančias išeivijos organizacijas ir asmenis. Iki 1991 organizacija leido savaitraštį „Gimtasis kraštas“.

^[13] Ramūnas Kondratas (g. 1948) – mokslo istorikas, visuomenininkas, ilgametis Vilniaus universiteto muziejaus direktorius, filantropas, S. Kondratas vyras.

^[14] Turimas omenyje R. Kondrato interviu: <https://blog.lnb.lt/lituanistika/2021/02/19/ramunas-kondratas-mes-norejome-grizti-ir-kaip-nors-lietuvai-padeti/>

^[15] Aldona Liobytė (1915-1985) – rašytoja, vertėja, aktorė, dramaturgė.

^[16] Lietuvių enciklopedija, dar vadinama Bostono enciklopedija – 37 tomų enciklopedinis leidinys, savo apimtimi ir turiniu lenkiantis visas iki šiol išleistas enciklopedijas lietuvių kalba, vienas išsamiausių leidinių, kuriame gausu informacijos apie Lietuvą, jos istoriją ir žmones. Leista 1953-1987.

^[17] Santaros – Šviesos federacija – liberalios krypties lietuvių išeivių organizacija. Federacija susikūrė 1957 m. JAV, susijungus 1947 m. Tiubingene įkurtam akademinio jaunimo, studijavusio Tiubingeno universitete, sambūriui Šviesa ir 1954 m. JAV įkurtai liberalaus jaunimo organizacijai Santara.

[18] 1922 m. SSRS skautų pavyzdžiu sukurta 10-15 metų vaikų organizacija. Gyvavo iki 1991 m..

[19] Tėvynės balsas - laikraštis užsienio lietuviams, ėjęs 1947-1953 m., 1957-1967 m. Vilniuje.

[20] Džordžas Herbertas Volkeris Bušas (ang. George Herbert Walker Bush) (1924-2018) - JAV prezidentas (1989-1993).

[21] Valdas Adamkus (g. 1926) - aplinkosaugininkas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas, politikas, Lietuvos Respublikos Prezidentas (1998-2003, 2004-2009).

[22] Darius Kuolys (g. 1962) kultūros istorijos tyrinėtojas, visuomenės veikėjas, politikas, 1990-1992 m. - Lietuvos kultūros ir švietimo ministras, 1998-2002 m. prezidento Valdo Adamkaus patarėjas, vienas iš pilietinės organizacijos Piliečių Santalka steigėjų.

[23] Irena Degutienė (g. 1949) - gydytoja, Lietuvos politinė bei visuomenės veikėja, LR Seimo pirmininkė, buvusi ministrė.

[24] Maisto bankas - pelno nesiekianti labdaros organizacija, kovojanti prieš maisto švaistymą ir teikianti pagalbą maistu skurstantiesiems.

[25] Lietuvos savivaldybių seniūnų asociacija (LSSA) - juridinio asmens teises turinti ne pelno organizacija, siekianti spręsti savo narių bendrąsias problemas, atstovauti narių bendriesiems interesams, koordinuoti narių kryptingą veiklą patirties dalijimuisi, kvalifikacijos kėlimui bei teisėtai gynybai, stiprinti vietos savivaldą.

[26] Pilietinės visuomenės institutas - viešosios politikos tyrimų, visuomenės informavimo ir edukacinių projektų įgyvendinimo centras. Institutą 2004 m. vasarą įsteigė Atviros Lietuvos ir Valdo Adamkaus fondai.

[27] Andrius Kubilius (g.1956) - politikas, europarlamentaras, buvęs ministras pirmininkas, Seimo narys, ilgametis Tėvynės Sąjungos - Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininkas.

[28] Lietuvos laisvosios rinkos institutas (LLRI) - privati, pelno nesiekianti, nepolitinė ekonominė organizacija, įsteigta 1990 m. Institutas propaguoja asmens laisvės ir atsakomybės, laisvosios rinkos, savireguliacijos bei ribotos valdžios idėjas, inicijuojant darbus verslo suvaržymų, biurokratijos ir korupcijos mažinimo srityje.

[29] Algirdas Mykolas Brazauskas (1932-2010) - paskutinis sovietų okupuotos Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto sekretorius, pirmasis po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos prezidentas (1993-1993 m.).

[30] Mėlynas kaklaraištis - vyr. skaučių skiriamasis ženklas.

[31] Kurk Lietuvai - profesinio tobulinimo ir gerosios užsienio praktikos pritaikymo programa Lietuvos viešajame sektoriuje.

[32] Renkuosi Lietuvą - migracijos informacijos centras, vieno langelio principu teikiantis nemokamas konsultacijas visiems sugrįžusiems ar apie grįžimą galvojantiems lietuviams bei į Lietuvą atvykstantiems užsieniečiams. Įkurtas 2015 m. <https://www.renkuosilietuva.lt>

[33] *Pasaulio lietuvių universitetas* - Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) veikla, skirta lietuvių diasporai.

[34] *Globali Lietuva - 2012 m. pradėta įgyvendinti programa, kurios tikslas įgyvendinti pilietinio, tautinio, lituanistinio ugdymo ir atminties įprasminimo projektus, valstybinės reikšmės renginius.*

Šaltinis: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

<https://blog.lnb.lt/lituanistika/>